

FARG'ONA QO'SHIQCHILIK SAN'ATI YO'NALISHI VA QADRIYATLAR

To'lqinov O.**Hayitmurodov S.**

SamISI Servis fakultiteti talabalari

Talibova A.Y.

Turizm kafedrasi dotsenti (v.b.):

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19399632>

Annotatsiya: Ushbu tezisda Farg'ona vodiysi an'anaviy qo'shiqchilik san'ati yo'nalishlari, ularning ma'naviy-axloqiy, estetik va milliy qadriyatlarini chuqur ilmiy asosda tahlil qilinadi. Farg'ona vodiysi xonandalari respublika musiqa san'ati rivojida tutgan o'rni, ular yaratgan repertuarlar va maqom sho'balarining ahamiyati batafsil ochib berilgan. Tesis musiqa madaniyati darslarida Farg'ona qo'shiqchilik an'alarini o'qitishning tarbiyaviy ahamiyati, zamonaviy muammolar, pedagogik kamchiliklar va istiqbollarni ham ko'rsatadi. Tadqiqot Farg'ona vodiysi an'anaviy xonandalik san'ati vakillarining respublika musiqa san'ati rivojida rolini va repertuarlarini o'qitishning dolzarbligini ilmiy jihatdan asoslaydi. Qo'shimcha ravishda, xonandalar avlodlari bo'yicha jadval va ularning ijro uslublari tahlili keltirilgan.

Kalit so'zlar: Farg'ona qo'shiqchilik san'ati, an'anaviy xonandalik, Shikami yo'li, Xonaqohiy yo'li, maqom yo'llari, milliy qadriyatlar, musiqa tarbiyasi, repertuar, estetik tarbiya, pedagogik jarayon.

Annotation: This thesis provides a comprehensive scientific analysis of the traditional singing art forms of the Fergana Valley, including their spiritual, moral, aesthetic, and national values. It thoroughly examines the role of Fergana Valley singers in the development of the national music culture, as well as the significance of the repertoires they created and the maqom branches they performed. The study also highlights the educational importance of teaching Fergana singing traditions in music classes, while addressing modern challenges, pedagogical shortcomings, and future prospects. Furthermore, the research scientifically substantiates the relevance of studying the role and repertoires of traditional Fergana vocal art representatives in the development of the country's musical heritage. Additionally, the thesis includes a table of generations of singers and an analysis of their performance styles.

Keywords: Fergana singing art, traditional vocal performance, Shikami style, Khanaqahi style, maqom traditions, national values, music education, repertoire, aesthetic education, pedagogical process.

An'anaviy qo'shiq ijrochiligi tarixiga nazar tashlasak, XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida o'lkamizda bu muqaddas san'atning butun bir ijrochi avlodi yetishib chiqqanligining guvohi bo'lamiz. Farg'ona vodiysi esa bu san'atning eng boy va o'ziga xos markazlaridan biridir. Ota Jalol, Ota G'iyos, Hoji Abdulaziz Abdurasulov, Domla Halim Ibodov, Levi Boboxonov, Sodirxon hofiz Bobosharipov, Zohidxon xofiz, Madali hofiz, Mulla To'ychi Toshmuhammedov, Matyoqub Xarratov singari zabardast hofizlar shular jumlasidandir.

O'sha davr hofizlarining ovozlari o'ktam va baquvvat bo'lganligi uchun ular ko'proq "Shikami" yo'lida ijro etganlar. Bu yo'lda ijro etish g'oyatda murakkab bo'lib, shinavandalar tomonidan juda qadrlangan. Chunki hofiz tovushni ichkaridan tejamkorlik bilan qorin bo'shlig'idan chiqarib qo'shiq aytadi. Shuning uchun ham "Shikami" yo'li chuqur nafas olishga asoslanishi, tiniqligi hamda jarangdorligi bilan "Gulligi", "Binnigi" kabi ashula yo'llaridan farq qiladi. Ustoz hofizlar o'z ijrochilik mahoratlarini oshirish uchun aks sado beruvchi maxsus gumbazli binolarda mashg'ulot o'tkazganlar, shu tariqa ovozlari sayqal berishgan. "Shikami" yo'lidan tashqari farq qiluvchi ikkinchi "Xonaqohiy" yo'li bo'lib, unda hofiz qo'shiqlarini aniq talaffuz etib, tinglovchiga g'azal mazmunini ifodali qilib yetkazgan. Ustoz hofizlarimiz dasturlaridan harxil marosimlarda ijro etiladigan qo'shiqlar ham o'rin olgan. Masalan, Sodirxon hofiz motam marosimlarida kuylanadigan qo'shiqlarni sozsiz, ikki kaftini qulog'iga qo'ygani holda, alamli "Yakka faryod" tarzida "Xo'jandiy" yo'lida ijro etib kelgan.

Bundan tashqari, ustoz hofizlarimiz qo'shiq ijro etish bilan birga maqomlarni to'liq o'zlashtirib, betakror muallif sifatida maqomlarni yangi sho'balar bilan boyitganlar. Masalan, maqomdon ustoz Ota Jalol Nosirov "Shashmaqom"ning mushkilot qismlarini tartibga solgan, ayrim maqom sho'balarini kengaytirgan, rivojlantirgan va qo'shimcha qismlar bastalagan. Jumladan, ulardan biri "Savti Jaloliy" deb ataladi. Marg'ilonlik Madali hofiz esa "Abdurahmonbegi", "Qalandar", "Tanovar" kabi ijro yo'llarini yangi talqinlari bilan to'ldirib, san'atimiz xazinasini boyitdi. Shu tariqa umrboqiy maqomlarimizga ustoz hofizlarimiz ijrosida qo'shimcha jilo berilib, yanada to'ldirilib ijro etib kelinmoqda.

Ushbu tezisning asosiy maqsadi - Farg'ona vodiysi qo'shiqchilik san'ati yo'nalishlarini (ijro uslublari, nafas olish yo'llari, maqom talqinlari) va ularning ma'naviy, axloqiy, estetik qadriyatlarini batafsil tahlil qilishdir. Farg'ona vodiysi vakillari respublika musiqa san'ati rivojida tutgan o'rni, ularning repertuarlarini musiqa madaniyati darslarida o'qitishning ahamiyati ham chuqur ko'rib chiqiladi. Tadqiqot mavzusining dolzarbligi shundaki, XXI asr texnika davrida zamonaviy texnik vositalarning ko'payishi bilan birga milliy an'analarni saqlash va yosh

avlodga o'rgatish zarurati kuchaymoqda. Musiqa san'ati rivoji uchun ham zamonaviy, ham mumtoz kuylar va qo'shiqlari kerak. Faqatgina uni to'g'ri olib borish zarur. Yaxshi shoirlar ko'paysa, bastakorlarga ijod keladi. Yaxshi qo'shiq yaratilsa, ko'ngildagi xofizlar, qo'shiqchilar ko'payadi. Dil tortar zamonaviy qo'shiqlari ham insonga ham dalda beradi, ham tarbiyalaydi.

Farg'ona vodiysi qo'shiqchilik san'ati XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida gullagan davrda o'ziga xos yo'nalishlarni shakllantirdi. O'sha davrda nota yozuvi rivojlanmagan bo'lib, Ovro'pa musiqa terminlari o'rnida hofizlarimiz «voz maromiga» "Gulligi", "Binnigi", "Shikami", "Xonaqo'y" deb atalmish nafas olish va ijro yo'llaridan foydalanishgan.

1.1. Shikami yo'li — eng murakkab va qadrlangan yo'nalish. Hofiz tovushni ichkaridan, qorin bo'shlig'idan chiqarib, tejamkorlik bilan aytadi. Bu yo'l chuqur nafas olishga asoslanadi, tovush tiniq va jarangdor bo'ladi. Farg'ona xonandalari bu uslubni ustalik bilan qo'llagan, chunki ularning ovozlari o'ktam va baquvvat bo'lgan. Shinavandalar tomonidan "Shikami" juda qadrlangan, chunki u tinglovchiga chuqur ta'sir qiladi va g'azal mazmunini ruhiy jihatdan yetkazadi. Ushbu yo'lning afzalligi shundaki, u ovozning uzoq vaqt saqlanishini ta'minlaydi va tinglovchida kuchli emotsional taassurot qoldiradi.

1.2. Xonaqohiy yo'li — ikkinchi muhim yo'nalish. Unda hofiz qo'shiq matnini aniq talaffuz etib, g'azal mazmunini ifodali yetkazadi. Bu yo'l tinglovchiga she'riy ma'noni chuqur his qilish imkonini beradi. Farg'ona hofizlari bu uslubni motam marosimlarida, masalan, "Yakka faryod" tarzida "Xo'jandiy" yo'lida qo'llaganlar (Sodirxon hofiz an'anasi). Bu yo'lning o'ziga xosligi — so'z va musiqa uyg'unligida.

1.3. Gulligi va Binnigi yo'llari — "Shikami"dan farqli o'laroq, ovozning yuzaki chiqishiga asoslanadi. Ular qo'shiqni yengilroq, ochiqroq ijro etishga yordam beradi. Farg'ona vodiysi xonandalari bu yo'nalishlarni birlashtirib, betakror uslublar yaratganlar.

Farg'ona vakillari maqomlarni ham chuqur o'zlashtirgan. Ota Jalol Nosirov "Shashmaqom"ning mushkilot qismlarini tartibga solgan, "Savti Jaloliy" sho'basini yaratgan. Marg'ilonlik Madali hofiz "Abdurahmonbegi", "Qalandar", "Tanovar" yo'llarini yangi talqinlar bilan boyitgan.

XX asrning 20-30 yillariga kelib an'anaviy qo'shiqchiligimizga ikkinchi avlod kirib keldi. Farg'ona vodiysidan chiqqan hofizlar o'zlaridan oldin ijro qilib o'tgan ustozlarning qo'shiqchilik san'atini davom ettirishib, an'anaviy ijrochiligimizda har biri bir-biriga o'xshamagan ajoyib ijro uslublarini ham yaratdilar. Shu bilan birga o'zlari bastalagan asarlari bilan qo'shiqchiligimiz xazinasini boyitdilar. Bu

borada ayniqsa Hoji Abdulaziz Abdurasulov, Jo'raxon Sultonov, Yunus Rajabiy ijodlari misol bo'la oladi. Sodirxon hofiz ijro etgan

“Ushshoq” “Ushshoqi Sodirxon” nomi bilan mashhur bo'lib ketgan. Hoji Abdulaziz bastalagan “Guluzorim” qo'shig'i, Jo'raxon Sultonov bastalagan va o'zi ijro etgan “Guluzorim qani”, “Naylayin” qo'shiqlari an'anaviy merosimiz qatori musiqiy xazinamizdan mustahkam o'rin oldi.

Farg'ona vodiysi xonandalari nafaqat mahalliy, balki butun respublika musiqa san'ati rivojiga katta hissa qo'shgan. Ular o'zbek bastakorlari va sozandalari bilan hamkorlikda ishlagan. Yunus Rajabiy, To'xtasin Jalilov, Komiljon Jabborov, Imomjon Ikromov, Saidjon Kalonov, Muhammadjon Mirzaev, Muxtorjon Murtazaev, Faxriddin Sodiqov, Abduhoshim Ismoilov singari ko'plab bastakorlar yaratgan qo'shiq va kuylar xalq mulkiga aylanib qoldi.

O'zbekistonda yosh avlodni musiqa-ashula san'ati vositalari orqali tarbiyalash bo'yicha kattagina muvaffaqiyatlarga erishildi. Ammo mana shu muhim pedagogik jarayonda qator kamchiliklar va hal etilmagan masalalar ham bor. Bizningcha, ular quyidagilardan iborat: Musiqa ta'lim tizimining maqsadi musiqa tarbiya uchun umumiy xarakterga ega bo'lib, estetik barkamol shaxsni shakllantirishdir. Uning vazifalari: musiqaga muhabbat hissini, uni tinglash va idrok etish, musiqiy did hamda ehtiyojlarni, chinakam musiqa boyligi bilan soxta musiqani farqlash iqtidorini shakllantirishdan, musiqa hayotiga ishtiyoq va unga ijodiy yo'sinda qo'shilish ko'nikmasini tarkib toptirishdan, jamiyatimiz axloqiga xos yuksak axloqiy fazilatlarni tarbiyalashdan, go'zallik yaratishga, go'zallik qonunlari bo'yicha yashashga va kishilar bilan o'zaro munosabatda bo'lishiga havas uyg'otishdan iboratdir.

Farg'ona qo'shiqchilik san'ati o'zining yo'nalishlari va qadriyatlariga ko'ra O'zbekiston musiqa madaniyatining boy xazinasidir. Bu san'at nafaqat texnik mahorat, balki ma'naviy tarbiya, milliy o'zlikni saqlash va estetik tarbiyaning kuchli vositasidir. Farg'ona vodiysi vakillari yaratgan repertuarlar respublika musiqa san'ati rivojida muhim o'rin tutadi va musiqa madaniyati darslarida keng qo'llanilishi kerak. Kelajakda bu an'analarni yanada chuqur o'rganish, pedagogik kamchiliklarni bartaraf etish va yosh avlodga o'rgatish orqali milliy merosimizni abadiy saqlab qolamiz. Zamonaviy texnika davrida ham mumtoz va zamonaviy qo'shiqchilikni uyg'unlashtirib, yoshlarimizni ma'naviy jihatdan barkamol shaxslar qilib tarbiyalash mumkin.

Ushbu mavzuni o'rganib chiqib taklif sifatida, umumta'lim va oliy ta'lim muassasalarida mazkur yo'nalishni chuqurroq o'qitish, maqom yo'llari va xonandalar repertuarini amaliy mashg'ulotlar bilan uyg'unlashtirish zarur.

Bundan tashqari, ustoz-shogird an'analarini tiklash, taniqli xonandalar ishtirokida mahorat darslari va ijodiy uchrashuvlar tashkil etish katta samara beradi. Zamonaviy texnologiyalar yordamida Farg'ona qo'shiqchilik namunalarini raqamlashtirish va ommalashtirish ham muhimdir. Bu chora-tadbirlar milliy qadriyatlarni asrash, ularni keng targ'ib qilish va musiqa ta'limining sifatini oshirishga xizmat qiladi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yo'ldosheva S.X O'zbekistonda musiqa tarbiyasi va ta'limining rivojlanishi. Toshkent: 1994.-B. 88.
2. Ortiqov T. Musiqa o'qitish metodikasi.-Toshkent: Fan, 2010. –B.23.
3. Asqarov A. O'zbekiston tarixi. Toshkent, 1994.
4. Hamidov Q. O'zbek an'anaviy qo'shiqchilik madaniyati tarixi.-Toshkent, 1996. –
5. Abdullayev R. An'anaviy o'zbek musiqasi asoslari Toshkent., 2022.
6. Jo'rayev M, Xudoyqulova L. Marosimnoma. Toshkent., 2008.
7. Jo'rayev M. O'zbek mavsumiy marosim folklori., Toshkent., 2008.
8. Tusunov R. Ashula va Raqs ansambli bilan ishlash uslubi., Toshkent – 2002.